

קורס: אדריכלות ערבית

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, טכניון

בתמיכת החממה החברתית בטכניון

סמסטר: אביב 2016

מסאך: ההנדסה המעמריّة العربية

כלייה ההנדסה המעמריّة ותחפיקט المدن, التخنيون

بدعم الدفينة الاجتماعية في التخنيون

الفصل الأكاديمي: ربيع 2016

הרצאה והנחיה	דר' נטע פניגר אדר' רות ליברטי-שלו
محاضرة وإرشاد	د. نيطاع فنيجر المهندسة المعماريّة روت ليبرتي-شاليف
עבודה	"מסגד עלי בן אבי טאלב, קלנסואה"
סטודנטים/יות	ג'ומאן תאיה, ניב בכר
תרגום לערבית	כפאח דגש
وظيفة	"مسجد علي بن أبي طالب، قلنسوة"
طلاب/طالبات	جمان تايه، نيف بيخار
ترجمة للعربية	كفاح دغش

מסגד עלי בן אבי (קלנסואה)

ג'ומאן תאיה וניב בכר
جمان ونيف

מרצות ומנחות:
דר' נטע פניגר
אדכ' רות ליברטי-שלו

תקציר:

מסגד עלי בן אבי טאלב בקלנסוואה הוא המסגד העתיק ביותר בעיר. המסגד צמח מתוך חורבות מבנה קדום, שהעניק לו את מעמדו הסמלי. ייחודיות המבנה נובעת מצורת ביטויו של המהלך ההיסטורי במבנה עצמו: השינויים שעבר המבנה לאורך השנים מבליטים את מה שקדם להם ומספרים את הסיפור של המבנה והישוב שהתפתח סביבו.

תולדות קלנסווה

קלנסווה אוזכרה לראשונה במסמכים מהמאה התשיעית כתחנה בדרך בין דמשק לקהיר (Peterson, [1] 2002). במסע הצלב השני, במאה העשירית, כבשו הצלבנים את הכפר, ובמאה ה-12 הם העבירו את השליטה עליו למסדר ההוספיטלרים. בסוף המאה ה-12 כבש צלאח א דין את הכפר, ששב כעבור ארבע שנים לידי הצלבנים [2]. בסוף המאה ה-13 החזירו הממלוכים את הכפר לשליטה מוסלמית. בתחילת המאה ה-16 עבר הכפר לידי האימפריה העות'מאנית. בשנת 2000 הוכרזה קלנסווה כעיר.

אתרים היסטוריים

מלבד מסגד עלי בן אבי טאלב, בקלנסווה עוד שני אתרים ארכיאולוגיים הנמצאים בקרבתו: מבנה ובאר מתקופת מסעות הצלב. המבנה נמצא כ-100 מטר מערבית למסגד. הבאר, היושבת במרחק כ-300 מטר ממנו, נבנתה בתקופת הממלוכים. כפי שניתן להבין מתולדות קלנסווה, ננטש הכפר בזמן כלשהו במאה ה-16 ויושב מחדש במאה ה-17 והתפתח סביב שלושת המוקדים האלה.

ההיסטוריה של המסגד

במבט על המבנה ניתן להבחין בבירור בהרחבות השונות שנוספו לו. עם זאת, למסגד בסיס מובהק שיש לסקור את מקורו, כדי להבין את המשך התפתחותו. מכיוון שיש לו היסטוריה ארוכה, יש השערות שונות בנוגע למקור המבנה [3]. מבנה נוסף הנמצא מערבית למסגד הוא כנראה מאותה תקופה [4], וככל הנראה היו המבנים חלק ממצודה על הדרך בין קהיר לדמשק. שני המקורות העיקריים גורסים שהמצודה נבנתה בתקופת מסעות הצלב במזרח. בעוד שבמילון הגיאוגרפי של ה-PEF (Palestine Exploration Fund) - רואים במצודה מבנה צלבני, אין המילון הגיאוגרפי העדכני יותר (Petersen, 2002) מייחס את המבנה לשושלת או למלוכה מסוימת. עם זאת, את קומת המרתף, המשמשת כמסד לקומת המצודה, מאפיין פיטרסן כבנייה ממלוכית. בשני המקורות מתוארת המצודה כמבנה שיש בו שישה שדות של קמרונות צלב מאבן, עם עלייה לגג בפינתו הדרום מערבית. ברישום התכנית ניתן לראות את מצבו, כפי שתועד ב-PEF במחצית המאה ה-19, ואת ההשערה של המתעדים בנוגע למבנה המקורי.

בתיאור המבנה הניחו קונדר וקיצ'ינר (Conder & Kitchener, 1882; PEF) שבחזית הצפונית החסרה היה חלון כפול שנתמך בעמוד. כך הסיקו על פי הזכר לעמוד רחב במרכז הצלע הקצרה ועל פי כותרת קורינתית משיש לבן, שמצאו מונחת ברחוב ליד. תיעוד זה קיבל אישור גם אצל גרן (1984), שמצא את העמוד בבית פרטי, שבו השתמשו בכותרת כתבנית מכתש [5].

במילון הגיאוגרפי צוין שהמבנה הומר למסגד ב-1911. בתמונות המתעדות אותו בתקופת המנדט הבריטי ניתן לראות את החזית הצפונית שהוספה ואת ההשלמות לשאר החזיתות ההרוסות. היום מבנה זה הוא חלק מהמסגד הגדול.

הרחבות המבנה

במהלך המאה ה-20 עבר המסגד שלוש הרחבות:

1. בתקופה העות'מאנית המאוחרת הושלמה הקמת המסגד על ידי שלישי משרידי המבנה הישן באמצעות לבני אבן.
2. בשנות ה-50 הורחב המסגד בשיטות הבנייה של אותה תקופה: בחזית המערבית נבנתה תוספת באמצעות בלוקים ותקרת בטון; בחלק המזרחי של החזית הדרומית התווסף המחראב.

3. בשנות ה-90 נעשתה ההרחבה האחרונה, ובה נמצא המחראב העדכני. מעטפת הרחבה זו מטייחת. בנוסף הוקמה בכניסה למבנה כיפה קטנה עם קומת אור.

המסגד

כאמור, המבנה שימש לראשונה כמסגד ב-1911, והורחב פעמיים לאורך המאה. החלק המקורי שלו כבר לא משמש את המתפללים כבעבר, אלא הפך מעין חלל אחסון. תושבי העיר מתפללים בשלושה מסגדים אחרים בסביבת העיר, בעוד המסגד הישן משמש כסמל הכפר.

מחראב

המחראב הראשון נוסף באמצע המאה ה-20, כשהרחיבו את המסגד לראשונה על ידי הוצאת אבנים מתוך הקיר הישן שעוביו היה שני מטר. העיטור של המחראב נשען על הסגנון של המבנה המקורי.

מינרט

המינרט נמצא בפינה הדרום מערבית של המבנה, ומשתמש בעלייה של המבנה המקורי. המגדל נבנה בהרחבה הראשונה של המסגד (מחצית המאה ה-20).

עקד

קומת המרתף מתחת למבנה חולקה במשך הזמן, כששתי הכניסות המקוריות בחזיתו הדרומית מובילות לשני חלקים נפרדים. הכניסה אל המרתף שימשה את בעלי המקום במאה ה-20 כמאפייה, וכיום אינה בשימוש. הכניסה המזרחית למסגד מובילה לבית של תושבת ותיקה, הגרה מתחת לחלל המסגד. גם גרן מצא משפחות הגרות בחללים מתחת למבנה. מהתיעוד מתקופת המנדט ניתן לראות בבירור עוד כניסה לחללי המרתף מהחזית המערבית של המבנה, ולכן ניתן לשער שיש עוד חללים שהגישה אליהם חסומה כיום.

קומת המרתף שבנויה על קמרונות נקראת "עקד" – סגנון בנייה מקומי מסורתי של בתים מקמרונות.

[1] במהלך המאה ה-13 הגדירו הממלוכים דרך זו מחדש כדרך הדואר. בזמן שליטתם הועברה תחנת העצירה בסביבת קלנסווה לכפר סמוך.

[2] בכפר יש מסגד נוסף, מסגד **צלאח א דין**.

[3] Petersen, A. (2002). *A Gazetteer of Buildings in Muslim Palestine* (Vol. 1). Published for the Council for British Research in Levant by Oxford University Press.

Conder, C. R & Kitchener, H. H. (1882). *The Survey of Western Palestine* (Vol. 2). Palestine Exploration Fund.

ראוי לציין שבמילון הגיאוגרפי מאת פיטרסן יש הפניות לתיעוד של אנשים שונים בתקופות שונות, ספק מהמזרח, בעוד שבתיעוד של **הקרן לחקר פלסטין** מהמאה ה-19 אין מציינים את מניין ההשערות על ראשית המבנה והאלמנטים בו.

[4] המקורות מתייחסים אל מבנה המסגד כאל Hall ולמבנה האחר כאל Tower. ראוי לציין שכיום, לא ניתן להבחין בזכר מבוסס של מגדל באזור המבנה המערבי, אך מתייעוד אדריכלי שלו, אין ספק בדבר התאמתו לתיאורים אלה.

[5] גרן, ו. (1984) 'תיאור ארץ ישראל - השומרון'. ירושלים: יד יצחק בן צבי. ספר זה מביא את סקר מסעותיו של גרן (Guérin) במהלך המחצית השנייה של המאה ה-19. מהתיאור של העברת הכותרת הקורינתית ניתן להבין שביקר בקלנסווה לאחר הסקירה של חוקרי ה-PEF.